

Moordbranders in de Republiek

Een uniek tijds- en egodocument

Voor leerlingen is het vaak lastig om zich in historische gebeurtenissen in te leven. Deze zijn vaak te lang geleden en te ver van hun bed. Egodocumenten kunnen helpen om gebeurtenissen, zoals het Rampjaar, begrijpelijker te maken en om leerlingen te laten zien dat dergelijke gebeurtenissen minder uniek zijn dan ze aanvankelijk dachten.

Anne Doedens en Liek Mulder zijn gepensioneerde geschiedenisdocenten.

Toen de Fransen met hun bondgenoten (Engeland, Münster en Keulen) in juni 1672 ons land binnenvielen, was de doopsgezinde Andries Schoemaker elf jaar oud. Hij was erbij toen er in Amsterdam paniek uitbrak vanwege de naderende Fransen, die vanaf Naarden en Muiden de stad aan de Amstel wilden belagen. Hij trok naar de kust om De Ruyter aan het werk te zien. Volwassen geworden, werd hij textielhandelaar en verzamelde munten,

deed dit werk met veel overgave en inzet en werd daarbij ondersteund door zijn zoon Gerrit.

Gruwelijke geweldenarijen

Meer dan een halve eeuw na de gebeurtenissen in het Rampjaar komen bij Andries Schoemaker de emoties weer boven. Zijn afkeer van de Franse 'moordbranders en roofvogels' is haast tastbaar, bijvoorbeeld wanneer hij schrijft over de verwoesting van kastelen en buitenplaatsen aan de Vecht en in 's Graveland: 'Deze huizen [in dit geval die van admiraal Cornelis Tromp en zijn vrouw] zijn niet aan het woedende geweld van de Franse moordbranders ontsnapt, maar werden verpulverd en tot de grond toe verwoest en in een puinhoop veranderd.' Of wanneer hij schrijft over de verwoesting van dorpen als

Zwammerdam, Bodegraven en Abcoude: 'Daar [in Abcoude] hebben de moordbranders [...] ervoor gezorgd dat de inwoners het noodlot van de oorlog en de gruwelijke geweldenarijen van de Franse moordbrander moesten ondergaan.'

Schoemakers boosdoener bij uitstek was de door hem verafschuwde hertog van Luxemburg, de voornaamste militaire leider van Lodewijk XIV, die eind december 1672 zijn troepen als volgt toesprak: 'Ga op weg, mijn kinderen, roof, dood, schend en hou je niet in als je iets gruwelijks en gewelddadigers weet te bedenken. Stel mijn verwachtingen in jullie als het puik van 's konings troepen niet teleur!' Daarnaast stortte Schoemaker zijn toorn uit over de nalatige regentenstand in de Republiek, die steden als Utrecht, Deventer,

'Onverbloemd is Schoemakers afkeer van de papisten, die heulden met de vijand. Hij schreef er met nu nog te voelen walging over'

ook munten die herinnerden aan het Rampjaar. Een aantal is te zien in Teylers Museum in Haarlem. Vanaf 1725, het jaar waarin hij 65 werd, beschreef hij in onbeholpen Nederlands wat hij tijdens het Rampjaar had meegemaakt. In zijn vier boekjes verweefde hij zijn eigen ervaringen met wat hij in verslagen van tijdgenoten aantrof. Hij illustreerde dit met munten en penningen uit zijn collectie, want die waren een veelgebruikt middel om belangrijke gebeurtenissen vast te leggen. Behalve de vier boekjes over het Rampjaar liet Andries Schoemaker nog veel meer manuscripten na, een ontzagwekkend topografisch-historisch oeuvre. Hij

'Ruïne van 't huys Ruwiel', afbeelding uit het herontdekte manuscript van Schoemaker.

Portret uit 1750 van Andries Schoemaker door Johannes van Vilsteren, naar een tekening van Norbert van Bloemen. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

den hiermee hun ware aard.' Schoemaker was niet persoonlijk bij die gebeurtenissen in Utrecht aanwezig. Hij woonde in Amsterdam, maar ging vanuit daar op verkenning naar bijvoorbeeld de Vecht, waar Fransen en troepen van prins Willem III elkaar hevig bevochten. Soms gebruikte Willem III hierbij uitleggers (platboomde schepen bewapend met een of meer kanonnen en een bemanning van circa twintig man) die onder meer vanaf de Waterlinie de vijand onder vuur konden nemen. Want ook op de binnenwateren werd onder commando van de admiraals De Ruyter en Zweers en viceadmiraal Van Ghent een oorlog uitgevochten.

Reizen

De gruwelen van het Rampjaar moeten Schoemaker tot het eind van zijn dagen hebben beziggehouden. Op latere leeftijd reisde hij naar andere plaatsen waar de oorlog zich voltrokken had. Zo bezocht hij in 1732 Heerenveen, dat tijdens het Rampjaar verdedigd werd met de zogenaamde Friese Waterlinie. Schoemaker schrijft hierover: 'De Friezen hadden bij Heerenveen een schans opgeworpen (waarvan ik in 1732 nog een stuk heb gezien) om de Münstersen vanuit die richting de toegang te beletten.' Een jaar later ging hij naar Steenwijk en schreef: 'Het is een zeer aangenaam landelijk stadje, voorzien van wallen, en het ligt aan het riviertje de [Drentsche] Aa. Ik heb dat in het jaar 1733 zelf kunnen vaststellen. Het werd [...] door de bisschoppelijke troepen bezet en scheen nadien de kosten van het garnizoen niet langer te kunnen opbrengen. Daarop spande de [vijandelijke] gouverneur baron Van Welderen zich in om de indruk te wekken dat hij de stad wilde gaan versterken. Op 5 november 1673 liet hij echter de boeren uit de omtrek komen om de versterkingen te slechten. Bovendien ontbood hij de ►

Zwolle en Kampen zonder verzet overgaf aan de troepen van Lodewijk en zijn bondgenoten, de aartsbisschop van Keulen en Bernard van Galen, ook wel 'Bommen Berend' genoemd, de bisschop van Münster. Over de val van Deventer in 1672 door de troepen van bisschop Bernard van Galen maakte hij zich heel kwaad: 'O, schandelijke overgave! [...] Het was deze Frans[gezinde] schepselen niet genoeg dat men Deventer zo schandelijk, tot ondergang van het land en zijn inwoners, aan de vijand had overgegeven. Ze stuurden ook nog eens brieven naar Zwolle om de Zwollenaren tot eenzelfde laaghartige capitulatie aan te sporen.'

Uiterst subjectief

Schoemakers verhaal is uiterst subjectief. Onverbloemd is zijn afkeer van de papisten, rooms-katholieken, die heulden met de vijand. Hij schreef er met nu nog te voelen walging over.

Hoon druipt uit zijn pen als hij beschrijft hoe de katholieken zich gedragen in het aan Lodewijk XIV overgegeven Utrecht. Als er in de stad een processie wordt gehouden schrijft Schoemaker: 'In heel Nederland had men gehoopt zulke haat en nijd nooit meer te hoeven ervaren. Het ging namelijk om een zeer grote dwaasheid, begaan door de roomse geestelijkheid met iets dat men een processie noemde. [...] [In de stoet neemt Schoemaker] een kleine jongen [waar] die als een grijze, barrevoetse monnik was toegetakeld [...]. [Hij zag bisschop Johannes van Neercassel die] voltrok daar op de roomse manier riten waarbij hij de ouwel omhoog hief en andere roomse grillen liet zien. [...] [Hij zag] begijnen en allerlei schorem dat bestond uit meer dan vijfhonderd mensen met zwarte slingers [...]. Deze en vergelijkbare dwaasheden waren in de hele stad te zien. De roomsgezinden toon-

Rechts: Enkele van Schoemakers munten, met daarop afbeeldingen van het beleg van Groningen en de bestorming van Coeverden. Afbeelding uit het herontdekte manuscript van Schoemaker.

Onder: 'Het beleg en overwinning van Naarden', afbeelding uit het herontdekte manuscript van Schoemaker.

magistraat en deelde mee dat hij de stad met al zijn versterkingen wilde verwoesten; verder zei hij "dat de bisschop de stad wilde vernielen en de burgers door zijn soldaten laten beroven".

Schoemakers jeugtherinneringen

Het meest indrukwekkend zijn Schoemakers herinneringen aan zijn tijd als elf-, twaalfjarige jongen in Amsterdam, waar hij de angst voor de naderende Fransen zelf proefde en de verwarring in de stad ervoer. Ervaringen die in zijn geheugen gegrift staan. Een halve eeuw na dato blikt hij terug op deze ingrijpende gebeurtenis: 'Het leek of alles door elkaar liep. De aandelen van de VOC, die voorheen voor 572 gulden werden verkocht, werden nu voor 250 gulden aangeboden; kapitaal dat eerst nog vijf procent rente

opleverde, werd nu voor een vier à vijf procent lagere waarde verkocht. De Wisselbank was gesloten. Kortom, alles was in verwarring en paniek. Op zeker moment, toen men er vast van uitging dat de Fransen in Amsterdam zouden komen, juist op het moment dat er een belangrijke eredienst werd gehouden omdat het Heilige Avondmaal werd gevierd, zei een zeer aanzienlijke heer tegen mijn moeder Marretje Pietersdochter: "Ik ga nu ter kerke alsof het de laatste keer is dat we dat in vrijheid kunnen doen. Als je op straat geluid hoort, hou je dan maar stil in huis." Maar niet iedereen in Amster-

dam vreesde de naderende Fransen. Schoemaker schreef: 'Een buurvrouw, die paapsgezind was, ging zo luid schreeuwend de straat op dat de hele buurt daarvan schrok. Ze riep: "De tijd is gekomen dat we onze handen in geuzenbloed gaan wassen!" Wat was die vrouw verbitterd! Ze werd haar huis in geduwd en de Heere God, de God des vredes, zij geloofd en gedankt voor Zijn genade, die niet alleen Amsterdam, maar ook bijna heel Holland voor het bederf bewaard heeft en ons de duur gekochte vrijheid heeft laten behouden. Tijdens deze grote verwarring en algemene verslagenheid waren er nog mensen die rustig bleven, namelijk roomsgezinden die alleen maar verlangden naar een omwenteling van het staatsbewind en de Franse koning als hun verlosser zagen en hun bijgelovige ceremoniën naar genoegen, en naar ze voorgaven in volle luister, hoopten te kunnen uitvoeren.'

Hoop en opstand

Ook als er in de stad hoop opvlamde, noteerde Schoemaker dat: 'Toen de verheffing van de prins van Oranje [tot stadhouder in juli 1672] bij het volk bekend werd, was er overal vreugde, alsof men nu niets meer te vrezen had van vijanden. Ik heb dit zelf waargenomen.' En Schoemaker is erbij als regenten, die men ervan verdenkt de stad aan de Fransen te willen overgeven, worden

belaagd: 'Op de Nieuwendijk bij de Kolk heb ik gezien dat een paar oproerige wijven straatstenen loswrikten om die met razende woede naar [...] [burgemeester Andries de Graaf] te gooien.' De angst voor verraad door regenten – ongetwijfeld gevoed door de al genoemde snelle overgave van Utrecht en andere steden in de Republiek – zat er diep in. Zouden ze de sleutels van de stad niet stiekem aan de Fransen overhandigen? Het lijkt erop dat Schoemaker bij het volgende incident zelf aanwezig was, toen hij over oproerkraaiers schreef die hun gezichten verborgen: 'Aangevuurd door deze en vergelijkbare onbezonnen praatjes [over de onbetrouwbaarheid van de magistraat] kwam het gewone volk massaal bij elkaar op de Dam, om daar af te wachten wat er met de sleutels ging gebeuren. In die menigte gingen verscheidene oproerkraaiers schuil die hun jas over de oren hadden getrokken om niet herkend te worden en voortdurend bezig waren het volk op te hitsen en tot oproer aan te zetten. Men rotte tot 's avonds tien uur samen, toen de sleutels van een van de poorten in plaats van naar het huis van de burgemeester naar het stadhuis werden gebracht. Het volk drong er sterk op aan te mogen zien welke sleutels het waren. Ze zouden het stadhuis zijn binnengedrongen als kapitein Barend Elias dat niet had belet.'

Hij was er zeker bij toen de dag daarna 'een kerel werd opgepakt en over de leuning van de Ruslandbrug in het water gegooid. Hij had zijn mond geroerd met bijzonder onbezonnen taal ten gunste van de vijand'.

Verdediging van de stad

De dreiging van de Franse legermacht was constant voelbaar. Schoemaker wilde graag zijn steentje bijdragen, maar hij was toentertijd nog geen twaalf jaar oud. Zijn mogelijkheden waren dus beperkt. Dit gold ook voor doopsgezinden, want zij mochten niet deelnemen aan

Hertaling met illustraties

Anne Doedens, die de boekjes van Schoemaker herontdekte, en Liek Mulder herhaalden een groot deel van dit unieke tijdsdocument en voorzagen het van commentaar. In het boek zijn originele illustraties uit Schoemakers werk opgenomen. Een deel ervan maakte hij eigenhandig, andere liet hij door tekenaars vervaardigen.

Moordbranders in de Republiek. Het Rampjaar door de ogen van Andries Schoemaker, juni 1672-november 1673. Anne Doedens en Liek Mulder (Walburg Pers, Zutphen 2022), 192 blz., € 24,99

oorlogshandelingen, omdat hun geloof dat verbood. Ze werden echter wel op een andere manier ingezet bij de verdediging van de stad. Schoemaker schreef hoe de doopsgezinden en hijzelf toch mee konden helpen: 'De doopsgezinden kregen opdracht om terwijl de burgerij de wacht hield de schansen, batterijen en halvemannen voor de poorten op te werpen. Ze werden verdeeld in wijken om in geval van nood branden te blussen. Ik was toen bijna twaalf jaar oud en mijn naam werd opgeschreven in de wijk waar ik woonde. Een zekere Pieter Jansen Eijlof van die wijk was opziener. Hij woonde op de hoek van de Anjeliërsgracht en de Baangracht.'

De angst was groot en regelmatig riep Schoemaker God aan of dankte hem, zoals in de winter van 1672-1673 toen de dooi belette dat de Fransen over het ijs van de Waterlinie Holland binnentrokken: 'Deze wonderbaarlijke, snel invallende dooi heb ik toen als een wonder van de Allerhoogste ervaren en dat was het ongetwijfeld ook. Want toen ik 's morgens naar de kerk ging, lag er nog stevig ijs; toen ik uit de kerk kwam, zag ik het ijs in de Prinsengracht drijven. Vanwege deze grote en God zij geloofd mislukte onderneming was heel Holland in rep en roer.'

Universele emoties

Deze bijzondere, herontdekte bron brengt de ervaringen van de tijdgenoot heel dichtbij. Het historisch verhaal moet verteld worden om gebeurtenissen van nu, zoals in Oekraïne, in perspectief te plaatsen. Om jonge mensen te laten zien dat oorlog gruwelijke gebeurtenissen met zich meebrengt, niet alleen in onze tijd, maar ook vroeger. En dat angsten, ervaringen, verdriet en andere emoties, verbonden met oorlogen, universeel zijn. De jonge Andries Schoemaker had in 1672 vergelijkbare ervaringen als zijn leeftijdsgenoten anno 2022 in Kiev. Dat maakt egodocumenten bij uitstek geschikt om leerlingen zich te laten inleven in het verleden, waardoor ook beter begrepen kan worden wat er zich in de hedendaagse wereld afspeelt. In dat verband is het goed te weten dat de kastelen Amerongen, Middachten en Slot Zuylen een educatief pakket over het Rampjaar hebben ontwikkeld dat na de zomervakantie beschikbaar is voor scholen. Deze drie kastelen werden allemaal getroffen door brandschatting en vernietiging. Met name leerlingen uit de onderbouw kunnen in deze kastelen ervaren wat het betekende als jongere in het Rampjaar te leven. ■

'Ruïne van 't huys te Maarsen', afbeelding uit het herontdekte manuscript van Schoemaker.

